

PARAGA WANITA SAJRONING CERBUNG *TRESNAKU MUNG SEPISAN* ANGGITANE ISMOE RIANTO : TINTINGAN KRITIK SASTRA FEMINIS

FUNGKY RATANIAWATI
PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI SURABAYA

Abstrak

Ismoe Rianto salah sawijining pangripta kang aktip lan kondhang ing jagading kasusastran Jawa. Asil karyane kang arupa cerbung akeh sing kapacak ana ing kalawarti-kalawarti Basa Jawa, kayata *Maela*, *Candhik Ala*, *Mecaki Lurung Ilang*, *Alibi*, *Pucuk Kayun*, lan sing paling anyar yaiku Cerbung *Tresnaku Mung Sepisan*. Cerbung iki narik kawigaten awit ngrembug paraga-paraga wanita sing mandhiri. Cerbung iki bakal dikaji kanthi tintingan kritik sastra feminis. Sadurunge dianalisis kanthi kritik sastra feminis luwih dhisik bakal dianalisis kanthi analisis struktur sing dipunjerake ing pamaragan sajroning Cerbung *Tresnaku Mung Sepisan*. Panliten iki nggunakake konsep kritik sastra feminis yaiku ora ateges kritik ngenani wanita, utawa kritik ngenani pangripta wanita, ananging tegese kririk sastra feminis yaiku *pengkritik* kang ndeleng sastra kanthi rasa sadhar banget, sadhar yen ana jinis kelamin kang nduweni gegayutan karo budaya, sastra, lan panguripan.

Gegayutan karo andharan mau underaning panliten iki yaiku: (1) kepriye gegambaran wewatekane paraga wanita ing Cerbung *Tresnaku Mung Sepisan* anggitane Ismoe Rianto, (2) kepriye perane paraga wanita ing Cerbung *Tresnaku Mung Sepisan* Ismoe Rianto, (3) kepriye gegambarane wanita utama ing Cerbung *Trenaku Mung Sepisan* anggitane Ismoe Rianto.

Adhedhasar underaning panliten kadudut ancasing panliten kaya mengkene: (1) njlentrehake gegambaran wewatekane paraga wanita ing Cerbung *Trenaku Mung Sepisan* anggitane Ismoe Rianto, (2) njlentrehake *peran* paraga wanita ing Cerbung *Trenaku Mung Sepisan* anggitane Ismoe Rianto, (3) njlentrehake gegambarane wanita utama ing Cerbung *Trenaku Mung Sepisan* anggitane Ismoe Rianto.

Panliten iki diajab bisa menehi paedah, dene paedah yaiku: (1) tumrap Sastra Jawa Modern, panliten iki bisa menehi sumbangan tumrap pangrembakane telaah karya sastra kang nggunakake tintingan kritik sastra feminis, saengga bisa menehi panjurung marang pangrembakane tintingan karya sastra kang nggunakake teori kasebut, (2) tumrap piwulangan sastra, panliten iki bisa digunakake minangka bahan pasinaonan apresiasi sastra, (3) tumrap pamaos, panliten iki bisa nambahi wawasan sajroning nyinaoni karya sastra cerbung kanthi nggunakake teori kritik sastra feminis.

Panliten iki nggunakake metodhe deskriptif kualitatif. Sumber data panliten iki yaiku Cerbung *Tresnaku Mung Sepisan* anggitane Ismoe Rianto kang kapacak ing Kalawarti Panjebur Semangat ing taun 2011-2012. Kanggo data panlitene awujud tembung-tembung, frasa utawa ukara-ukara kang gegayutan karo gegambaran wewatekane paraga wanita, perane paraga wanita, gegambarane wanita utama sajroning Cerbung *Tresnaku Mung Sepisan*. Tata cara nglumpukake data kanthi cara maca lan nyathet. Banjur diolah kanthi nggunakake teknik analisis data kualitatif.

Asiling panliten bisa didudut telung peranan lan laras karo underaning panliten. Dudutan kapisan ngenani gegambaran wewatekane paraga wanita. Saka gegambaran wewatekane paraga wanita sajroning Cerbung *Tresnaku Mung Sepisan*, kasebut bisa didudut yen ana sing nduweni watak apik lan ana sing nduweni watak ala. Paraga kang nduweni watak apik yaiku paraga utamane dhewe yaiku Sudi Yatmini Putri, banjur Estuningsih, Tuminah, lan Bintarti. Paraga kang nduweni wewatekan ala yaiku Wara Sayekti lan Mak Wiji. Dudutan kapindho yaiku ngenani perane wanita sajroning Cerbung *Tresnaku Mung Sepisan*, paraga-paraga wanita ing cerbung iki wis kasil ngayahi kuwajibane ing perane dhewe-dhewe. Dudutan katelu yaiku ngenani gegambaran wanita utama kang bisa didudut saka sakehing wewatekane paraga-paraga wanita sajroning Cerbung *Tresnaku Mung Sepisan*. Wewatekane paraga-paraga wanita iki mujudake wewatekan wanita sing bisa diarani utama, awit paraga wanita iki nduweni wewatekan yaiku, setya, ngabekti marang wong tuwa, seneng tetulung, sregep makarya, merbawani, perduli marang liyan, nduweni prinsip, sabar, ditresnani dening wong akeh, professional, nduweni prestasi lan potensi, nduwei gegayuhan luhur, nduweni tanggung jawab, lan sing pungkasan mandhiri. Gegambaran ngenani wewatekane paraga wanita kasebut nuduhake yen karya sastra sing awujud cerbung iki minangka karya sastra sing apik amarga mapanake wanita kanthi kalungguhan sing becik ora dikritik.

PURWAKA

Sastra Jawa mujudake perangan saka panguripane bebrayan Jawa. Sastra Jawa kang ngrembaka lan bakal dadi objek panliten iki kalebu periodik sastra Jawa Modern. Laras karo andharane Hutomo (1975:16) kasusastran Jawa Modern wiwit tuwuh lan ngrembaka kanthi apik wiwit taun 1945. Semono uga karo genre novel utawa roman kang kawitane terbit lan dicetak kanthi jangkep kang awujud buku, iki bareng karo ngrembakane sarana cetak kang tumeka kanthi cara periodik. Sarana cetak mau kanthi wujud kalawarti lan ariwarti.

Ismoe Rianto minangka salah sawijining pangripta kang aktif lan kondhang ing jagading kasusastran Jawa. Karya sastra sing wis diasilake dening Ismoe Rianto kayata cerbung lan cerkak wis kababar ing kalawarti Panjekar Semangat lan Jaya Baya kayata, *Maela, Candhik Ala, Mecaki Lurung Sing Ilang, Alibi, lan Pucuk Kayun*. Cerbunge sing bakal didadekake objek panliten kanthi irah-irahan *Tresnaku Mung Sepisan* kang kapacak ing kalawarti Panjekar Semangat ing antaraning taun 2011-2012. Ismoe Rianto nyoba ngandharake ngenani panguripane paraga-paraga wanita kang bisa dadi gegambaran minangka wanita utama.

Wanita minangka topik kang narik kawigaten kanggo diandharake sajroning karya sastra. Jeneng sawijining wanita kadhangkala digunakake minangka irah-irahan kanggo crita utawa guritan. Ora mung ana sajroning karya-karya populer sing *mengeksplorasi* wanita minangka bumbu *penyedap* sawijining crita, nanging uga ana ing sajrone karya serius jeneng wanita iku digunakake minangka irah-irahane crita, semono uga sajroning sastra Jawa modern (Darni, 2012:3).

Cerbung *Tresnaku Mung Sepisan* nduweni paraga wanita minangka paraga wanita kang utama. Gegambaran paraga utama Sudi Yatmini Putri lan paraga wanita liyane sing mujudake gegambaran wanita utama bakal diandharake kanthi tintingan struktur kanggo ngandharake wewatekane paraga wanita. Tintingan kritik sastra feminis kanggo ngandharake *peran* paraga wanita.

Gegayutan karo andharan mau underaning panliten iki yaiku: (1) kepriye gegambaran wewatekane paraga wanita ing Cerbung *Tresnaku Mung Sepisan* anggitané Ismoe Rianto, (2) kepriye perane paraga wanita ing Cerbung *Tresnaku Mung Sepisan* Ismoe Rianto, (3) kepriye gegambarane wanita utama ing Cerbung *Trenaku Mung Sepisan* anggitané Ismoe Rianto.

Adhedhasar underaning panliten kadudut ancasing panliten kaya mengkene: (1) njlentrehake gegambaran wewatekane paraga wanita ing Cerbung

Trenaku Mung Sepisan anggitané Ismoe Rianto, (2) njlentrehake *peran* paraga wanita ing Cerbung *Trenaku Mung Sepisan* anggitané Ismoe Rianto, (3) njlentrehake gegambarane wanita utama ing Cerbung *Trenaku Mung Sepisan* anggitané Ismoe Rianto.

Panliten iki diajab bisa menehi paedah, dene paedahé yaiku: (1) tumrap Sastra Jawa Modern, panliten iki bisa menehi sumbangan tumrap pangrembakane telaah karya sastra kang nggunakake tintingan kritik sastra feminis, saengga bisa menehi panjurung marang pangrembakane tintingan karya sastra kang nggunakake teori kasebut, (2) tumrap piwulangan sastra, panliten iki bisa digunakake minangka bahan pasinaonan apresiasi sastra, (3) tumrap pamaos, panliten iki bisa nambahi wawasan sajroning nyinaoni karya sastra cerbung kanthi nggunakake teori kritik sastra feminis.

TINTINGAN KAPUSTAKAN

Wanita Jawa

Endraswara (2003:56-57) ngandharake miturut perspektif budaya Jawa, wanita bisa dadi legenda amarga wanita nduweni sipat rila. Rila ing kenen ateges ikhlas kanggo masrahake uripe marang bojo. Nrima sing ateges rumangsa marem marang kuwajiban lan nasibe minangka *pendamping* bojone. Sipat sabar ateges ngati-ati sajrone tumindak kanggo kamulyane bojo. Katelu sipat kasebut tuwuh amarga ana *pemahaman* yen wanita diciptakake saka iga wekasan sisih kiwa saka sawijining priya. Miturut filosofi budaya Jawa, *pemahaman* kasebut minangka gambaran saka telung perkara yaiku: 1) wanita nduweni fitrah kanggo dadi *pendamping* (manggon ing sisih kiwa) priya. 2) wanita wis sak mestine diayomi. 3) wanita kuwi umume *lemah* kaya iga sing asipat *elastis* lan mbengkong.

Sadli (2000:18) uga ngandharake pribadhi wanita Jawa yaiku, sakabehing sikap, watak, lan panganggone basa kang kabeh kuwi didhasari budaya Jawa. Konsep wanita Jawa kaya sing diandharake ing antarane yaiku, nrima, pasrah, nurut, alus, setya, sabar, lan ngabekti marang bojo lan wong tuwane. Babagan kulturar lan eksistensi wanita kang antuk daya pangaribawa saka kakuwasane priya isih dadi alesan ing kene.

Wanita Mandhiri lan Wanita Utama

Sipat utama utawa budi luhur mujudake sipat sing kudu diduweni dening priyayi. Budi luhur kasebut miturut Damono (sajroning Darni 2005: 7) kayata tindak tanduk lan basa sing alus, pinter ngontrol awake, andhap ashor, tansah njaga awak lan sucine dhiri, seneng tetulung, prihatin, lan tawakal. Kanggo wanita utama,

saliyane nduweni sipat-sipat kasebut, sing luwih wigati yaiku bisa njaga awak supaya tetep suci.

Wanita mandhiri ora ateges wanita sing bebas ing sakabehane babagan, yaiku bebas kanggo tumindak sakarepe dhewe. Wanita mandhiri ora kena ninggalake nile-nile luhur, kudu tansah taat marang norma-norma sosial ing bebrayan (Darni 2005:7)

Peran Wanita

Wanita sajroning panguripan iki uga nduweni *peran* kang wigati. *Peran* wanita iki ora bakal bisa diganteni dening priya tuladhane priya ora diparingi kaluwihan kanggo nglairake kaya wanita saliyan kuwi priya ora bakal dadi ibu kanggo putra-putrine. Wanita nduweni daya pangaribawa gedhe tumrap kulawarga, lan bebrayan. Anane wanita ing lingkungan ora bisa dianggep sepele, awit wanita uga nduweni *peranan gandha* ing panguripane.

Wanita Minangka Anak

Unen-unen *Surga Ada di Bawah Telapak Kaki Ibu* sing tegese, anak kudu ngabekti marang wong tuwane. Anak ora kena wani marang wong tuwane utamane ibu, kudu tansah njaga jeneng kulawarga supaya ora dadi ala, amarga ridhaning Allah gumantung marang ridhaning wong tuwa (Musalifah. 2005:13)

Wanita Minangka Bojo

Wanita sing wis dadi bojo kudu taat marang sisihane, dene sisihane kudu nduweni tumindak becik marang wanita (Hanifah 2007:117).

Wanita Minangka Ibu

Geertz ngandharake, (1983:116) wanita minangka ibu nduweni tanggung jawab tumrap kahanan bale wismane. Ibu nduweni tanggung jawab kanggo nggulawentah anak-anake, supaya anak-anake bisa dadi manungsa utama. Ibu uga nduweni ayahan kanggo ngatur kahanan bale wisma, nyiapake apa wae sing diperlokake dening bapak lan anak-anake, ananging priya utawa bapak sing bakal antuk pakurmatan.

Wanita Minangka Mantu lan Maratuwa

Mantu wanita lan maratuwa wanita kudu padha-padha nyadhari *peran* ing kulawarga. Kalorone ora bisa sakarepe dhewe, minangka anak mantu ya kudu bisa ngormati marang maratuwane. Maratuwa wanita dhewe uga ora kena dadi panyebab tuwuhe konflik ing bale wisma anake, kudu nyadhari yen anake wis nduweni panguripan dhewe sing wis kudu pisah karo wong tuwane (Musdalifah, 2005:38).

Wewatekane Paraga

Abrams (sajroning Nurgiyantoro 2007:165-166) ngandharake paraga yaiku, pawongan kang kacrita sajroning karya naratif, utawa drama, sing dening pamaos ditafsirake nduweni kualitas moral lan patrap tartamtu kaya sing diwedharake ing pocape lan apa sing kaleksanan sajrone patrape. Paraga crita (*character*)

yaiku, mujudake pawongan sing diandharake ing sawijining karya naratif, utawa drama, sing ditafsirake dening pamaos nduweni kualitas moral lan greget tartamtu kaya kang kagambar ing pangucapane lan apa kang kalaksanan ing tumindake.

Semi (1989: 37) ngandharake yen wewatekan bisa diasilake kanthi menehi gegambaran babagan solah bawane, pangucapane, utawa sambung orane antarane apa sing diucapake karo apa kang ditindakake.

Feminisme

Feminisme sacara *etimologis* asale saka tembung *femme (woman)*, ateges wanita (tunggal) sing nduweni ancas berjuwang kanggo hak-hake kaum wanita (jamak) minangka *kelas sosial*. Ancas saka feminis yaiku *keseimbangan interelasi gender*.

Feminis khusus prekara-prekara ngenani wanita umume digayutake karo emansipasi, gerakan kaum wanita kanggo nuntut hak sing padha karo kaum priya, ing bidang politik, ekonomi, sosial budaya. Kahanan fisik wanita sing luwih *lemah* sacara ilmiah kudune ora digunakake minangka alesan kanggo nyelehake wanita ing posisi sing luwih asor. Pakaryane wanita mesthi digayutake kanthi ngopeni, dene priya digayutake karo nymabut gawe (Ratna 2011:191).

Aliran feminisme sing tuwuh salah sawijining yaiku liberal utawa moderat sing salaras karo kahanan ing Indonesia. Emansipasi ing Indonesia nuntut priya lan wanita kanggo lungguh bareng lan antuk kesempatan kanggo ngembangake kemampuane sacara optimal. Wanita lan priya sacara formal antuk hak sing padha ing babagan bidang pendhidhikan, pakaryan, hukum, lan pamarentahan (Darni 2012:21).

Kritik Sastra Feminis

Kritik sastra feminis ateges sawijining kritik sastra sing nduweni gambaran tumrap sastra kanthi sadhar khusus marang anane jinis kelamin sing nduweni gayutan karo budaya, sastra, lan panguripane manungsa (Sugihastuti 2011:140). Kritik sastra feminis nggunakake wanita, khusus kaum feminis minangka pamaos. Citra wanita sajroning karya sastra sing dadi punjering kawigatene para pamaos.

Yoder (sajroning Sugihastuti 2002:5) ngandharake kritik sastra feminis ora ateges kritik ngenani wanita, utawa kritik ngenani pangripta wanita, ananging tegese kririk sastra feminis yaiku *pengkritik* kang ndeleng sastra kanthi rasa sadhar banget, sadhar yen ana jinis kelamin kang nduweni gegayutan karo budaya, sastra, lan panguripan.

Lelandhesaning Teori

Cerbung *Tresnaku Mung Sepisan* minangka cerbung kang ngandharake gegambaran wanita utama sajroning panguripan kulawarga lan bebrayan. Panganggone tintingan sing trep minangka dhasar kanggo nganalisis

sawijining prekara ora bisa ditinggalake amarga teori bakal menahi gambaran marang panliti.

Sadurunge dianalisis kanthi kritik sastra feminis luwih dhisik bakal dianalisis kanthi analisis struktur saka pamawase Abrams sing dipunjerake ing pamaragan sajroning cerbung *Tresnaku Mung Sepisan*.

Panliten iki nggunakake konsep kritik sastra feminis Yoder (sajroning Sugihatsuti 2002:5) yaiku kritik sastra feminis ora ateges kritik ngenani wanita, utawa kritik ngenani pangripta wanita, ananging tegese kririk sastra feminis yaiku pengkritik kang ndeleng sastra kanthi rasa sadhar banget, sadhar yen ana jinis kelamin kang nduweni gegayutan karo budaya, sastra, lan panguripan.

METODE

Ancangan Panliten

Sawijining panliten nggunakake metodhe tartamtu kanggo nggayuh tujuwan kang wis ditetepake. Kabeh mau bisa diwiwiti kanthi tahap ngumpulake data, analisis data, banjur ndudut asile saka analisis kasebut. Saka andharan sadurunge Panliten *Wewatekane Paraga Wanita sajroning Cerbung Tresnaku Mung Sepisan Anggitane Ismoe Rianto* iki mujudake panliten deskripsi kualitatif.

Panliten kualitatif yaiku panliten kang nggunakake ancangan naturalistik kanggo nggoleki sawenehing informasi ngenani kedadeyan-kedadeyan ing bebrayan (Moleong, 2006:5). Metodhe kualitatif ana sing nduweni sipat deskriptif utawa diarani metodhe kualitatif deskriptif sing tegese data sing dianalisis lan asil analisis awujud fenomena, ora arupa angka-angka utawa koefisien sing gegayutan karo variable (Aminudin, 1990:15)

Deskriptif kanggo ngandharake data-data sing ana saengga dijumbuhake karo keperluan lan bisa nyengkuyung panliten. Kanggo nggayuh asil kaya mangkono mau kudu mangerteni tegese panliten deskriptif kaya kang diandharake Arikunta (2009:234) yaiku ora nduweni tujuwan kanggo ngisi hipotesis tartamtu nanging mung nggambarake anane variable, gejala, lan kedadeyan, sabanjure data-data mau bakal digambarake karo tembung-tembung utawa ukara dipisah-pisah miturut jinis tartamtu kanggo ngasilake dudutan.

Sumber Data

Sumber data sajroning panliten iki kalebu peranan kang nomer telu yaiku “paper” utawa kertas. Sumber data kang digunakake awujud cerbung kanthi irah-irahan *Tresnaku Mung Sepisan* anggitane Ismoe Rianto kang kapacak ing kalawarti Panjebur Semangat edhisi 2011-2012 wiwit No 52 Desember 2011 nganti No 21 Mei 2012.

Data

Ratna (2004:47) ngandharake, sajroning panliten sastra data formal awujud tembung, ukara, uga wacana. Data sajroning panliten iki yaiku awujud tembung-tembung, frasa utawa ukara-ukara kang gegayutan karo (1) gegambaran wewatekane paraga wanita, (2) perane paraga wanita, (3) gegambaran wanita utama sajroning Cerbung *Tresnaku Mung Sepisan*.

Tata Cara Pangumpulan Data

Tata cara pangumpulan data sajroning panliten yaiku nggunakake metodhe kapustakan. Metodhe panliten sing digunakake kannggo nggoleki lan nintingi maneka buku minangka sumber utawa bahan kapustakan kang digunakake minangka sumber tertulis (Moleong, 2006:24).

Tata Cara Analisis Data

Panliten iki nggunakake analisis data kualitatif. Analisis data kualitatif miturut Bogdan lan Biklen (sajroning Moleong, 2006: 248) yaiku upaya kang ditindakake kanthi cara ngolah data seangga bisa nemokake apa kang wigati lan bisa ngandharake maneh asile marang wong liya.

ASILING ANALISIS DATA

Gegambaran Wewatekane Paraga Wanita ing Cerbung Tresnaku Mung Sepisan Anggitane Ismoe Rianto

Sudi Yatmini Putri

Sudi Yatmini Putri mujudake paraga utama wanita ing Cerbung *Tresnaku Mung Sepisan*. Bisa kabuktekake liwat jenenge kang asring disebut dening paraga-paraga liyane utawa dadi omongan lan anane paraga iki ing saben-saben babak crita minangka punjere crita. Sudi Yatmini Putri nduweni wewatekan kayata:

Pinter

Minangka wanita sing urip ana ing taun 1947 Sudi Yatmini Putri wis ngayahi kuwajiban minangka perawat ana ing salah sawijining rumah sakit ing kutha Malang. Nalikane kuwi dheweke melu gladhen EHBO sawijining usaha sing sawayah-wayah nulungi marang wong kacilakan, banjur ditambah kursus perawat sawulan.

....Ing pungkasan, bijine babagan teori lan praktek dhuwur dhewe. Sudi Yatmini Putri lulus nomer siji entuk pituwas alat-alat kebidhanan. Kejaba kuwi uga dadi kampion badminton golongan putri, mligi para siswa.... (PS, No. 7-2012:43)

Pethikan kasebut ngandharake menawa Sudi Yatmini Putri pancen kagolong pawongan sing pinter awit dheweke bisa antuk biji dhuwur dhewe banjur kasil dadi lulusan nomer siji. Saliyane pinter ing babagan ngilmu teori lan praktek bidhan sing nggunakake rumah sakit kanggo papan sinau. Prastawa liyane pranyata dheweke

uga pinter ing babagan olahraga badminton awit dheweke bisa dadi kampiun golongan putri.

Bekti Marang Wong Tuwa

Katresnane karo Inagaki sing wis lumaku kurang luwih patang taun pranyata ora antuk restu saka wong tuwane. Sudi Yatmini Putri uga ora mangerteni sebabe nganti dheweke ora oleh sesambungan karo Inagaki. Wong tuwane mung kandha yen Inagaki kuwi tilas pulisi Jepang lan Jepang kuwi tau njajah bangsa Indonesia. Mula ora bakal direstoni yen nganti Sudi Yatmini Putri nganti sesambungan lan rabi karo wong Jepang.

Lan sawise pirang-pirang ndina nanging ati uga pikirane, wusanane Sudi Yatmini Putri ngalah. Ora arep mbacutake sesambungan katresnane karo Inagaki. Saupama gelem nekad omah-omah pancen ora bakal kapiran. Wong loro wis padha duwe sumber panguripan gumathok. Inagaki sing wis gilik kepingin dadi warga Indonesia, brik-brik adeg bingkil ing Jodipan.

Nanging omah-omah kuwi butuhe ora mung papan, pangan, lan sandhang wae. Omah-omah tanpa palilahe wong tuwa rasane isih gothang. Katone pancen mung ketemune wong lanang karo wong wadon. Nanging yen diruntut luwih dawa, omah-omah kuwi ngemu teges nyambung sakabehing kulawarga. Ora malah gawe bubrah utawa ngadohake. Senajan jaman Siti Nurbaya wis mungkur adoh, nanging arep kosok balen karo kekarepane wong tuwane rikuh. Dosa gedhe, ing tembe bisa kena siku. Anak sing ora bias males kebecikan ora duwe rasa bekti. (PS, No. 6-2012:20)

Sudi Yatmini Putri ora salah yen dianggep ngabekti marang wong tuwane saka pethikan kasebut wis nuduhake kepriye rasa pangabektine marang wong tuwane. Dheweke lila legawa medhot katresnane karo Inagaki kanggo nuduhake yen dheweke kuwi isih banget luwih tresna marang wong tuwane. Minangka anak Sudi Yatmini ngerti kepriye kanggo males apa sing sasuwene iki wis dilakoni dening wong tuwane kanggo dheweke.

Estuningsih

Paraga sabanjure yaiku Estuningsih, paraga iki uga akeh disebutake ing babak-babak crita, lan wewatekane kagambar kanthi gamblang ana ing sajroning crita. Estuningsih minangka paraga wanita protagonis, dheweke kancane Sudi Yatmini Putri nunggal rumah sakit. Nduweni wewatekan kayata.

Sregep

Estuningsih sida boyongan menyang omahe Sudi Yatmini Putri. Dheweke turu ana ing nggon praktek tulung bayi. Manggon ana ing omahe wong pranyata dheweke bisa nata awak, ora banjur sakarepe dhewe. Estuningsih bisa diarani sregep amarga njawa nyandhak gayan, sok ngewangi masak apadene resik-resik saengga ngenthengake gayane ibune Sudi Yatmini Putri.

....Estuningsih ora wigah-wigih nyandhak gaweyan omah. Karepe saben wulan melu-melu urun bayar rekening listrik, nanging Atmo Rejo nulak.... (PS, No. 12-2012:19)

Kagambarake yen Estuningsih pancen wanita sing sregep, dheweke gelem nyandhak gaweyan omah. Omah minangka latar panggonan ing pethikan kasebut. Awit dheweke ngrumangsani yen manggon ana ing omahe Sudi Yatmini Putri kuwi wis dianggep kaya anake dhewe. Mula kuwi dheweke nuduhake yen ta dheweke kuwi bisa nitipake awak marang kulawargane Sudi Yatmini Putri.

Wara Sayekti

Wara Sayekti minangka paraga sing kalebu antagonis. Dheweke luwih milih kanggo nggugurake bayine anake bakal calon putune. Minangka wanita sing uga ibu wewatekane Wara Sayekti kalebu ala awit ora menehi tuladha sing becik nanging malah ala. Wewatekan ala sing diduweni dening Wara Sayekti yaiku kasar

Wara Sayekti rumangsa diwirangne awit tekane rana mung saperlu diduduhi yen anake kuwi lagi mbobot. Wara Sayekti ora bisa ngatur emosine saengga Diah Anggarsari dadi kurban nesune. Dheweke ora ngira yen anake bisa tumindak kaya mangkono, kamangka kulawargane kuwi kulawarga sing kinurmat. Pethikan kang diandharake kanthi dramatik iki minangka panjangkepe andharan kasebut.

“Njaluk tak apakna. Heh. Njaluk tak apakna!?”

aloke Wara kasar karo ngocat-ngancitake siraha Diah Anggarsari. Sing dipilara ora bisa sambat, ora bisa nangis kejaba mung ngrangkul bangkekan. Wara saya muntab, anake diyorogake nganti tiba jengklangkangan. Njambak rambut maneh, sirah dibentusake meja nganti Diah Anggarsari nglimpreg. Wara mlencing tanpa pamit. (PS, No. 15-2012:20)

Pethikan kasebut nuduhake yen ta Wara Sayekti kasar banget anggone milara Diah Anggarsari. Diah Anggarsari pancen luput, nanging ora ateges tumindak kaya mangkono, arepa piye Diah Anggarsari kuwi anake lan lagi ngandhut. Kudune Wara Sayekti bisa tumindak luwih diwasa, ditakoni dhisik kepriye kok nganti bisa ngandhut, karo sopo, lan terus penake kepriye.

Peran Paraga Wanita Ing Cerbung Tresnaku Mung Sepisan Anggitane Ismoe Rianto

Wanita Minangka Anak

Peran wanita nalika durung rabi kuwi minangka anak, anak sing dadi tanggung jawabe wong tuwane. Minangka anak wajib kanggo ngabekti marang wong tuwane, awit yen wis nduwe bojo bakal mesthi kudu luwih manut marang apa sing dikongkon dening bojone. *Peran* wanita minangka anak kagambarake dening paraga Sudi

Yatmini Putri, dheweke bisa diarani anak sing pancen ngabekti marang wong tuwane. Pethikan sing diandharake kanthi dramatik ing ngisor iki minangka bukti andharan kasebut.

Sudi Yatmini Putri unjal ambegan. Nggeget lambe sing kumudu mewek. Ewasemono ora kuwawa ngampet luh sing pating brebel nganti pating jlaret ngrenggani pipi kiwa tengen. Pancen ora gampang njupuk keputusan kuwi. Rina wengi ngolak-alik, ngunggah lan ngedhunake pikiran. Patang taun luwih anggone ndhedher katresnan. Abot yen kudu ngendhani. Nanging banjur dipupus dhewe, yen tresna marang wong tuwa, nuruti kekarepane kuwi sejatine uga ngemu rasa pangabekti. Lan ing tembe ora diarani anak duraka. (PS, No. 6-2012:20)

Pethikan kasebut nuduhake yen Sudi Yatmini Putri bisa mapanake awake minangka anak sing kudu manut marang wong tuwane. Dheweke ora kepengin diarani anak duraka, lan luwih milih kanggo medhot katresnane sing ora disarujuki dening wong tuwane. Tumindak kasebut dilakoni minangka wujud pangabektine marang wong tuwane.

Wanita Minangka Bojo

Cerbung *Tresnaku Mung Sepisan* iki ora sepira akeh anggone ngatonake *peran* wanita minangka bojo. Gegambaran ngenani tugas-tugase wanita minangka bojo ora onjo. Wanita sajroning cerbung iki dicritakake nduweni gegambaran umum minangka bojo kaya ing kasunyatan. Paraga Sudarsih minangka paraga sing nduweni *peran* minangka bojo.

“Gak isa bes karo tangga”, Sudarsih nyoba mbelani.

“Tugasmu ngono mulya, akeh tantangane. Terusna bapak sing ngurusi Mak Wiji”

“Aja kasar-kasar”(PS, No. 8-2012:20)

Sudarsih minangka bojo uga nduweni kuwajiban kanggo ngelengake bojone, nalika dirasa bojone rada emosi dheweke wajib ngelingake supaya bojone ora emosi lan bisa ngontrol awak.

Wanita minangka Mantu

Gegambaran wanita sing nduweni *peran* minangka mantu sajroning cerbung *Tresnaku Mung Sepisan* iki ora pati onjo, ora diandharake kepriye wanita sing mapan ing *peran* minangka mantu. Senajan sajroning cerbung iki nyritakake anane mantu nanging ora digambarake kanthi cetha. Ora ana katrangan sing bisa dadi bukti andharan *peran* wanita minangka mantu

Wanita minangka Maratuwa

Sudi Yatmini Putri dadi ibu kanggo Bakti Nagari ora dilairake dening dheweke, mula

nalika Bakti Nagari wis kepengin rabi Sudi Yatmini Putri bakal nduweni mantu. Bintarti wanita sing dipilih dening Bakti Nagari kanggo dadi bojone. Sudi Yatmini Putri sarujuk marang sesambungan kalorone, mula dheweke klakon dadi maratuwane Bintarti. Dheweke bisa dadi maratuwa sing apik, marang Bintarti ora tau nesu malah asring kandha yen titip Bakti Nagari. Pethikan dramatik iki kanggo njangkepi andharan kasebut.

Tanpa mapan lungguh dheweke ngangkat tilpun. Lan Bintarti sing nampa tilpune rada bingung, sing ditakokake nyeleneh-nyeleneh. Wis jam sepuluh kurang kok takon apa Bakti wis tangi. Lan sing saya gawe nratap, sawise Sudi Yatmini Putri ngambali, titip-titip anakku. Sing rukun, aja seneng tukar padu. (PS, No. 20-2012:20)

Pethikan kasebut ngandharake yen Sudi Yatmini Putri kuwi maratuwa sing apik. Menahi pitutur marang mantune, nitipake anake marang mantune. Nyadhari yen bakal Bintarti sing ngopeni Bakti Nagari. Minangka ibu kuwajibane wis bar kanggo ngopeni anake, dheweke kari nduwe kuwajiban nuturi lan ngelingake wae. Sudi Yatmini Putri menahi kalodhangan marang wong loro iki kanggo nata bale wismane dhewe. Maratuwa ngene iki maratuwa sing wicaksana bisa ngerti marang kahanan.

Wanita minangka Ibu

Peran minangka ibu iki luwih katon dhuwur tinimbang peran liyane, amarga wanita sing dadi ibu kuwi nduweni kuwajiban sing ora gampang. Ibu kudu bisa nggulawentah putra lan putrine supaya ing tembe bisa dadi manungsa sing becik sing luhur budine.

Sudi Yatmini Putri senajan ora tau nglairake Bakti Nagari nanging Sudi Yatmini Putri ngopeni Bakti Nagari wiwit cilik. Tumindake Sudi Yatmini Putri minangka ibu bakal diandharake kanthi pethikan-pethikan sing diandharake kanthi dramatik ing ngisor iki.

....Mangkono uga perkara yen sing dikarepake kuwi umure luwih tuwa sing keceke umur ora adoh karo Sudi Yatmini, ora dadi pikiran nemen-nemen. Sing baku padha-padha tresnane, padha-padha ngerteni wewatekane, nduweni kemandegan. Sudi Yatmini Putri percaya yen Bakti Nagari wis bisa milih endi sing becik lan endi sing ala, endi sing bener lan endi sing luput...(PS, No. 19-2012:19)

Katrangan kasebut nuduhake yen minangka Ibu Sudi Yatmini bisa mapanake awak. Dheweke ora gelem yen nganti Bakti Nagari ngrasakake apa sing wis tau dirasakake dening dheweke. Kanggo ngabekti marang wong tuwane kudu lila legawa medhot sesambungane karo wong sing ditresnani. Sudi Yatmini ora bakal

malangi, dheweke ngerti banget yen ta anake kuwi wis diwasa lan ngerti marang keputusanane.

Gegambarane Wanita Utama Ing Cerbung Tresnaku Mung Sepisan Anggitane Ismoe Rianto

Bisa kadudut yen akeh wewatekane paraga wanita sajroning Cerbung *Tresnaku Mung Sepisan* sing mujudake gegambarane wanita utama. Mula saka iku, ing perangan iki bakal ngandharake gegambarane wanita utama sing ana Cerbung *Tresnaku Mung Sepisan*, sing uga ana saperangan babagan iki saka asil dudutan ngenani wewatekane paraga wanita sajroning Cerbung *Tresnaku Mung Sepisan*. Saliyane iku uga ana pirang-pirang karakter sing durung kasebut ing perangan wewatekan, mula bakal diandharake kaya mangkene iki.

Setya

Gegambarane ngenani wanita utama sing nduweni rasa setya kagambar saka paraga Sudi Yatmini Putri, dheweke uga minangka paraga wanita utama sajroning Cerbung *Tresnaku Mung Sepisan*. Sudi Yatmini mapanake atine marang Inagaki tilas pulisi Jepang sing nalika semana malah melu bangsa Indonesia kanggo uwal saka para penjajah. Katresnane sing kapisan kuwi pranyata uga minangka katresnane sing pungkasan. Wong tuwane ora nyarujuki marang sesambungane Sudi Yatmini Putri karo Inagaki. Kaya kang ana ing pethikan sing diandharake kanthi dramatik ngisor iki.

Wong tuwa lanang kuwi sajake wiwit nglenggana marang sesambungan katresnane Sudi Yatmini Putri karo Inagaki sing ora disengkuyung. Atine Sudi Yatmini banjur ceklek. Sejene kuwi uga banjur bisa naker sepira bobot katresnan lan kasetyane marang wong sing ditresnani. Tumindake Sudi Yatmini Putri kuwi minangka wujud katresnan sejatine, tresna sing ora gampang gampil. Katresnan sing ora bisa diijoli karo gebyare donya apadene baguse rupa. (PS, No. 11-2012:50)

Kasetyane Sudi Yatmini Putri marang Inagaki pancen nyata. Wanita iki rumangsa wis ora ana panggonan kanggo priya liya ing atine. Katresnane marang Inagaki kuwi katresnan sing suci, tulus, lan ora ngarepake piwales apa-apa. Dhasare mung ati sing padha manteb, nanging nyatane ora bisa kasembadan. Dheweke milih tetep menehake atine mung kanggo Inagaki.

Mandhiri

Sudi Yatmini Putri lulus ujian praktek, saengga dheweke antuk layang ijin kanggo bukak praktek dhewe. Dheweke banjur mutusake kanggo bukak praktek poliklinik ing desane. Pethikan kanthi cara dramatik sing uga rerangkening kadadeyan iki negesake wewatekane Sudi Yatmini Putri.

Sudi Yatmini Putri entuk layang ijin praktek. Banjur nggladhi Rusmini, Endang, Rahayu, Suprati, Siti Aminah, lan Narsih, cara-cara tetulung wong babaran lan ngrumat bayi. Bocah nem diperang dadi telu, kanggo ngayahi kuwajiban wayah esuk, sore, lan wengi. Sing mandhegani Estuningsih. Nurindah lan Kusmiati dituntun Rose ing babagan administrasi, selaras karo sekolahe ing SMEP. Tukiman, Misjan, Giono lan Sapari dipasrahi bab keamananane, sing tanggung jawab Yatmono. (PS, No. 13-2012:31)

Katrangan kasebut ngandharake Sudi Yatmini Putri bisa nggawekake papan nyambut gawe kanggo tangga-tangga kanca-kancane. Dheweke menehi panguripan kanggo wong akeh, wong-wong sing wis tau ditulungi padha diwarai kanggo bisa nyambut gawe ing Gubug Gayatri. Wanita sing kaya mangkene iki patut kanggo ditiru awit lelabuhane nganti bisa ngedekake poliklinik banjur pegawene digladhi dhewe. Wanita karir sing tetep nduweni rasa perduli marang liyan uga seneng tetulung.

Laras karo lumakune jaman kang tansaya maju, wanita dituntut kanggo bisa urip mandhiri. Nduwe pakaryan dhewe ora mung atut runtut marang bojone. Kahanan iki uga lumaku marang panguripane Sudi Yatmini Putri, dheweke wis nduwe pakaryan sing mapan malah kepara bisa nuwuhake pakaryan kanggo liyan. Dheweke uga nduweni pilihan kanggo urip dhewe, ora bebojoan. Amarga dheweke tansah setya nguggemi janji katresnane mung kanggo Inagaki. Pethikan kanthi cara dramatik iki negesake wewatekane Sudi Yatmini Putri sing setya.

....Giyaran-giyaran mau uga njangkepi oncek-oncekan ngenani panguripane Sudi Yatmini Putri sing nganti puput yuswa isih legan. Katresnane sing kaprunggel disuntak marang pakaryan, nganti bisa mbangun poliklinik bersalin, dijenengake Gubug Gayatri, ngemu teges Inagaki lan Yatmini Putri.... (PS, No. 21-2012:28)

Katrangan kasebut ngandharake kahanane Sudi Yatmini Putri sing nganti pupating yuswa tansah dhewea, ora nduwe bojo. Dheweke luwih milih kanggo ngabdi marang pakaryane. Wanita mandhiri sing ora gumantung marang wong lanang, ora keguh marang gebyare donya sing tansah ngiming-ngiming. Bisa urip dhewe lan malah dadi wanita mandhiri sing nduweni lelabuhan gedhe marang kesehatan. Dheweke minangka teladhan kanggo liyan.

Saka sakabehing sipat-sipat lan wewatekan sing ana ing awake Sudi Yatmini Putri bisa diandharake yen

dheweke kuwi kalebu marang criteria wanita jawa sing mandhiri lan utama, awit Sudi Yatmini Putri nduweni akeh sipat-sipat uga wewatekan sing padha karo konsep wanita jawa, wanita mandhiri, lan wanita utama. Sipat-sipat sing nuduhake dheweke wanita jawa kayata sabar, andhap ashor, ngabekti marang wong tuwa.

Sudi Yatmini Putri uga wanita sing mandhiri saka katrangan sing pungkasan wis nuduhake yen dheweke kuwi wanita mandhiri sing ora gumantung marang liyan. Pungkasan yaiku wanita utama, sipat-sipate tindak tanduk lan basa sing alus, pinter ngontrol awake, andhap ashor, tansah njaga awak lan sucine dhiri, seneng tetulung, prihatin, lan tawakal meh kabeh ana ing awake Sudi Yatmini Putri.

PANUTUP

Dudutan

Adhedhasar analisis kang wis kalaksanan ing bab sadurunge bisa didudut telung perangan lan laras karo underaning panliten. Dudutan kapisan ngenani gegambaran wewatekane paraga wanita. Saka gegambaran wewatekane paraga wanita kasebut bisa didudut yen ana sing nduweni watak apik la nana sing nduweni watak ala.

Dudutan kapindho yaiku ngenani perane wanita sajroning *Cerbung Tresnaku Mung Sepisan*, sajroning cerbung iki paraga-paraga wanita kasebut kasil mapanake awake ing *perane* dhewe-dhewe.

Gegambaran ngenani wewatekane paraga wanita utama kasebut diwakili dening paraga Sudi Yatmini Putri minangka paraga utama ing *Cerbung Tresnaku Mung Sepisan* lan nuduhake yen karya sastra sing awujud cerbung iki minangka karya sastra sing ora menehi kritik marang paraga wanita.

Pramayoga

Anane wanita-wanita sing nduweni wewatekan becik kang disuguhake dening Ismoe Rianto liwat *Cerbung Tresnaku Mung Sepisan* diajab bisa dadi tepa tuladha tumrap wanita apadene priya liyane Wanita mandhiri ora ateges wanita sing banjur lali marang kodrate, wanita mandhiri kuwi kudu tetep bisa ngayahi peran dhobel, kalorone kudu lumaku seimbang.

Ing tembe panliten iki diajab bisa dadi dhasar tumrap panliten-panliten sabanjure kang ngrembug babagan kritik sastra feminis. Panliten iki tamtu wae adoh saka kasampurnan lan akeh tinemu kacingkrangan, mula kaajab muga ana panliten kang luwih sampurna ing tembe mburi mligine panliten ngenani kritik sastra feminis.

DAFTAR PUSTAKA

- Aminuddin. 1987. *Pengantar Karya Sastra*. Bandung: PT. Sinar Baru Algesindo
- Arbain, Armini. 2007. *Citra Wanita Pekerja dalam Novel-Novel Indonesia: Analisis Kritik Feminis*. Padang: Lustrum V Fakultas Sastra Universitas Negeri Padang
- Arikunto, Suharsimi. 2006. *Prosedur Penelitian Suatu Pendekatan Praktik*. Jakarta: Rineka Cipta
- Darni. 2005. *Arah Perjuangan Wanita dalam Karya-Karya Penulis Wanita Sastra Jawa Modern Menjelang Tahun 2000*. Jurnal Prasasti FBS Unesa
- Darni. 2012. *Kekerasan Terhadap Perempuan dalam Fiksi Jawa Modern: Kajian New Historicism (Sebuah Kritik Sastra)*. Surabaya: Putra Media Nusantara
- Endraswara, Suwardi. 2006. *Falsafah Hidup Jawa*. Yogyakarta: Cakrawala
- Endraswara, Suwardi. 2008. *Metode Penelitian Sastra: Epistemologi, Model, Teori, dan Aplikasi*
- Geertz, Hildred. 1983. *Keluarga Jawa*. Jakarta: Grafiti Press
- Hutomo, Suripan Sadi. 1975. *Telaah Kesusastran Jawa Modern*. Jakarta: Pusat Bahasa
- Moleong, Lexy J. 2006. *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung: Remaja Rosada Karya
- Nurdiyantoro, Burhan. 2007. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press
- Ratna, Nyoman Kutha. 2011. *Teori Metode dan Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar
- Sadli, Saparinah. 2000. *Hak Azasi Perempuan adalah Hak Azasi Manusia*. Jakarta
- Semi, Atar. 1989. *Kritik Sastra*. Bandung: Angkasa
- Sugihastuti. 2002. *Kritik Sastra Feminis: Teori dan Aplikasinya*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar
- Sugihastuti. 2011. *Teori Apresiasi Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar
- Teeuw, A. 1998. *Sastra dan Ilmu Sastra: Pengantar Teori Sastra*. Jakarta: Pustaka Jaya
- Wellek, Rene dan Austin Warren. 1993. *Teori Kesusastraan*. Jakarta: Gramedia